

RİZE'NİN ÜÇ ULEMASI VE MEZAR ANITI

Burak Muhammet GÖKLER*

ÖZ

Doğu Karadeniz sınırlarında yer alan ve bir sahil kenti olan Rize, topografik yapısı, iklimi, bitki örtüsü, tarihi ve kültürel mirası ile dikkat çeken şehirlerden birisidir. Tarih öncesi devirlere dair bilgileri kısıtlı olan bölgenin Alt Paleolitik döneme kadar indiği düşünülmektedir. Tarihsel süreçte birçok devlete ve imparatorluğa ev sahipliği yapan Rize, 1461 yılında fethedilerek Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı Devleti ile birlikte, büyüme ve gelişme gösteren bölge, Batum daha sonrada Trabzon Sancağına bağlanmıştır. Rize'nin Osmanlıya katılımı ile birlikte Müslüman halk bu coğrafyaya yerleştirilmiş ve paralel doğrultuda imar faaliyetleri de başlamıştır. 1461'den 1923 yılına kadarki geçen sürede bölgede pek çok yapı ortaya konulmuştur. Ayrıca bölgedeki insanların yetiştirilmesi için eğitim faaliyetleri sürdürülmüştür. Bu süreçte, Anadolu'nun diğer kentlerinde olduğu gibi Rize'de de birçok âlim ve ulema ortaya çıkmıştır. Yaşadığı bölgeyi ve halkı yönlendiren ve etkileyen bu kişilerin vefatından sonra ise yakınları ve bölge halkı tarafından türbeleri yaptırılmıştır. Her ne kadar Rize'de türbe mimarisinin sayıca az olmasına karşılık, araştırmaya konu olan üç kişiye ait mezar anıtlarının yer alması dikkate değerdir. Mezar anıtlarının gösterişten uzak, sade bir anlayışta ele alınması ise bir diğer detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Hasan Dede, Süleyman Dede ve Süleyman Vehbi Efendi'ye ait olan bu mezar anıtlarının değerlendirilmesi, ismi geçen kişilerin bilgileri araştırmanın temelini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rize, Türbe, Hasan Dede, Süleyman Dede, Süleyman Vehbi Efendi.

THE THREE RELIGIOUS SCHOLARS OF RIZE AND THEIR GRAVE MONUMENTS

ABSTRACT

Rize, which is a coastal city located on the borders of the Eastern Black Sea Region, is one of the cities that attract attention with its topographic structure, climate, vegetation, as well as historical and cultural heritage. It is thought that the history of the region, with limited information about prehistoric periods, goes back to the Lower Paleolithic period. Rize, which was home to several states and empires in the historical process, was conquered in 1461 and joined the Ottoman lands. The region, which grew and developed under the Ottoman rule, was first made part of the Batumi Sanjak and then the Trabzon Sanjak. With the conquest of Rize by the Ottomans, the Muslim people were settled in this geography and parallel construction activities started. During the period from 1461 to 1923, several structures were built in the region. In addition, educational activities were carried out to train people of the region. In this process, several scholars emerged in Rize as in other cities of Anatolia. After the death of these people, who directed and influenced the public in the region where they lived, their tombs were built by their relatives and the local people. Although the number of tombs in Rize is low, it is noteworthy that there are mausoleums belonging to the three people who are the subject of the research. Another detail is that the mausoleums are built in a plain and simple manner. The evaluation of these mausoleums belonging to Hasan Dede, Süleyman Dede and Süleyman Vehbi Efendi and the information about these historical figures form the basis of this paper.

Keywords: Rize, Tomb, Hasan Dede, Süleyman Dede, Süleyman Vehbi Efendi.

Araştırma Makalesi

Makale Gönderim Tarihi: 19.12.2023; Yayına Kabul Tarihi: 15.02.2023

* Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, ERZURUM; ORCID: 0000-0002-5035-6756, E-posta: burak.gokler@atauni.edu.tr

Giriş

Anadolu'nun kıyı şehirlerinden birisi olan ve Fener Burnu'nun doğusuna kurulan Rize (Bostan, 2008, s. 147-151) Doğu Karadeniz sınırları içerisinde yer almaktadır. Merkez başta olmak üzere Ardeşen, Çamlıhemşin, Çayeli, Derepaşarı, Fındıklı, Güneysu, Hemşin, İyidere, İkizdere, Kalkandere ve Pazar ile toplamda 12 ilçeden oluşmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin önemli yerleşim yerlerinden biri olan Rize'nin tarih öncesi devirleri hakkında bilgiler oldukça sınırlı olup ancak bölge illerin tarihleriyle bağlantılı olarak değerlendirilebilmiştir (Saklı, 2006, s. 12). Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Trabzon, Bayburt ve Rize'de 105 tane doğal ve yapma mağara tespit edilmiştir (Kökten, 1952, s. 189-203). Mağara incelemeleri sonucunda en eski uygarlığın Alt Paleolitik (Yontma Taş) döneme ait olduğu ortaya çıkartılmıştır (Özsait, 1999, s. 35). Bununla birlikte Rize İl'inin Çamlıhemşin İlçesine bağlı Dikkaya Köyü'nde bulunan baltalardan kentin tarihinin M.Ö. X-VIII. yüzyıla indiği de ileri sürülmekte, İskit veya Kolhis Kültürüne ait olduğu belirtilmektedir (Özkan vd. 2000, s. 87-94)

Doğu Karadeniz Bölgesine yerleşen ve Türklerle akrabalığı bilinen ilk topluluk Kimmerlerdir. Bugünkü Gürcistan'dan Doğu Anadolu'ya, oradan İç Anadolu'ya geçen Kimmerler, M.Ö. 695'te Frigleri yıkarak bölgede bir devlet kurmuşlar ve Karadeniz Bölgesi'ne doğru yayılmaya başlamışlardır. Karadeniz Ereğli'sinden Trabzon'a kadar olan sahayı bir asır boyunca hakimiyeti altında tutmuşlardır (Tarhan, 1979, s. 904-921; Ak, 2000, s. 3; Tellioglu, 2007, s. 655).

MÖ 301-280-MS 117 yılları arasında bölge, Pontus Devletinin sınırları içerisinde kalmıştır (Karpuz, 1997, s. 8; Ak, 2000, s. 14). MÖ 63'te Pompeius'un Pontus Kralı Mithridates'i mağlup etmesinin ardından bölgede Roma hakimiyeti hüküm sürmeye başlamıştır (Karpuz, 1997, s. 8). Romalılar, Orta, Doğu Karadeniz ve Kırım bölgelerini Kapadokya Eyaleti içerisinde, daha sonrada Pontus Polemoniacus Eyaleti adı altında yönetmiştir (Bilgin, 1997, s. 22; Taşpınar, 2004, s. 36). Ancak Rize'nin doğusu ve Artvin, Lazika veya Lazika Krallığı'na bağlıydı. Roma'ya bağlı olan Lazika'nın nereden başlayıp nerede bittiğini söylemek oldukça zordur. İran savaşları esnasında bölgede bulunan Prokopios'a göre Lazlar, Rion Irmağı'nın iki kenarında yer almışlar ve I. yüzyıldan itibaren Lazika Krallığı altında birleşmişlerdi. Bu krallık, yukarıda da ismi geçen Kholkis'e hâkim olmuş ve hakimiyet sahasını Sürmene'ye kadar uzatmıştır (Ak, 2000, s. 27-29). Gürcü kökenli oldukları ifade edilen Lazlar'ın buldukları bölgede Lazistan olarak anılmaktadır (Acun, 1999, s. 23-24). Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesinin akabinde Rize ve çevresi Bizans İmparatorluğu (395-1204) topraklarına dâhil olmuş (Karpuz, 1997, s. 9) ve bölgenin önemi artmıştı. Bu artış bölgenin Sasaniler ve Bizans arasında büyük savaşlara sahne olmasına sebebiyet vermiştir (Arıcı, 1993, s. 26).

626 yılına gelindiğinde Amaduneler, İranlıların yoğun baskısı altından kaçmak için boy beyleri Hamam'ın öncülüğünde Rize'nin Dampur adlı ıssız yerine gelerek buraya "Hamam-a Şen" (Hamamın Şenliği) adını vererek yerleşmişlerdir. Bugün Hemşin olarak bilinen yöre, 646'da Araplar tarafından vergiye bağlanmış olup 737'de kısa bir süreliğine Arap hâkimiyetine girmiştir (Saklı, 2006, s. 6). Bu süreçte Müslüman ordularının baskısı ve akınları sonucunda 689'da Lazistan Krallığı yıkılmış (Ak, 2000, s. 31), bölge yine Bizans'ın kontrolü altına girmiştir.

XI. yüzyıldan itibaren Rize'ye Türk akınları yoğunlaşmıştır. 1071 Malazgirt Zaferi ile birlikte Selçuklu İmparatorluğu'na bağlı bir şekilde Anadolu'da faaliyet gösteren Beyliklerden olan Saltuklular (1071-1202) (Özkan H., 2016, s. 16-17). Erzurum merkezli kurulsada Rize'nin de yer yer hâkimiyet sahasına girdiği görülmektedir (Piyadeoğlu, 2009, s. 91).

İstanbul'un 1204'te, Latinler tarafından işgal edilmesi sürecinde, Aleksios ve David Komnenos, Gürcü Kraliçesi Tamara'nın desteği ile merkezi Trabzon olan Trabzon Rum İmparatorluğu kurmuş ve Rize'de bu devletin sınırları arasında kalmıştır (Karpuz, 1997, s. 9).

Birçok devlete ve imparatorluğa ev sahipliği yapan Rize, 1461'de Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u fethetmesinin akabinde Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dâhil olmuştur. Osmanlı'ya katılmasıyla birlikte bölgede imar faaliyetleri başlamış ve bu süreç günümüze kadar devam etmiştir. Cami ve medrese başta olmak üzere Müslüman halkın ihtiyaçlarına binaen eserler ortaya konulmuştur.

Rize'de ortaya konulan eserlerle birlikte yetişmiş olan ulema sınıfı da oldukça önem teşkil etmektedir. Bölge de yetişmiş olan ulemalar hem kendi yaşadıkları yere hem de diğer bölgelere katkılar sunmuşlar pek çok talebe yetiştirmişlerdir. Ulema sınıfına mensup olan bu kişilerin sayısı Rize bölgesinde oldukça fazladır. Ancak birçoğunun türbesi hatta bir mezar taşı bile bulunmamaktadır. Bugün Ardeşen ve Pazar ilçesi sınırlarında kalan ve mütevazı birer mezar anıtlarıyla günümüze kadar gelebilen, bölgenin tekil örnekleri arasında kalan Hasan Dede, Süleyman Dede ve Süleyman Vehbi Efendi'nin türbeleri araştırmannın konusunu oluşturmaktadır.

Hasan Dede Türbesi

Rize'nin Ardeşen İlçesi'ne bağlı Seslikaya (Ağvan) Köyü'nde 41.1437-41.0337 koordinatlarında 194 ada 5 parselde mezarlığın içerisinde yer almaktadır. Türbenin yapım tarihine dair bir kitabe bulunmamaktadır. Giriş kapısı üzerine işlenen 1262/1845 tarihi ise türbe içerisindeki mezar taşına aittir. Hasan Dede'nin soyundan olan Osman Dede'nin eşinin verdiği bilgiler Hasan Dede'nin 120 yıl kadar yaşadığı ve 1845'te vefat ettiği yönündedir. Buradan hareketle Hasan Dede 1725'li yıllarda doğmuş olmalıdır. Türbenin bulunduğu arazinin Hasan Dede tarafından kendisinin ve aile efradının defnedilmesi için Yeğenoğulları Ailesi'nden satın aldığı ifade edilmiştir. Ölümünden yaklaşık 7 yıl sonra (Evlialar Ansiklopedisi, 1992, s. 31) 1852'de türbesinin inşa edildiği, 1978'de de türbenin iç ve dış mimarisinde yer alan bezemelerin yapıldığı belirtilmiştir. Türbenin genel mimari özellikleri ve süsleme kurgusu değerlendirildiğinde yapının 1852'lere ait olmadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ölümünden sonra yapılmış olan türbe muhtemelen XX. yüzyılın ortalarında yenilenmiş olmalıdır.

Rize'nin ve bölgenin önemli âlimlerinden birisi olan keramet ehli Hasan Dede veya şahidesi üzerindeki ismiyle Hasan Usta, Temurcu Molla Osman'ın oğludur. Hasan Dede'nin soyu ise Süleyman Dede, Salih Dede ve Osman Dede şeklinde devam etmektedir.

1835 tarihli nüfus kayıtlarına göre Hasan Dede ile aynı soy ismi taşıyan "*Kulaberoğlu*" ailesine mensup kişiler şu şekilde tespit edilmiştir (Hiçyılmaz vd. 2013, s. 137, 192) (Tablo 1).

Kulaberoğlu Ali bin Abdullah Sin ¹ 14	Kardeşi Kasım Sin 10 Kardeşi Ali Sin 8
Kulaberoğlu Molla İsmail bin Ahmed Sin 33 (Köy İmamı)	Oğlu Mustafa Sin 7 Oğlu Ali Sin 2
Kulaberoğlu Ali bin Osman Sin 55 (Köy Muhtarı)	Oğlu İbrahim Sin 23 Oğlu Mustafa Sin 18 Oğlu Mehmed Sin 13

¹ "Sin" yaşı ifade etmektedir.

	Oğlu Osman Sin 7 Oğlu Hasan Sin 5 Oğlu Ömer Sin 3
Kulaberoğlu Mehmed bin Osman Sin 60	Oğlu Mahmud Sin 20 Oğlu Süleyman Sin 15 Oğlu Şaban Sin 10 Yeğeni Selim bin Hasan Sin 7
Kulaberoğlu İnce Mehmed bin Mustafa Sin 55	Oğlu Mustafa Sin 20 Oğlu Ali Sin 13 Kardeşi Durmuş Sin 50 Yeğeni Osman bin Durmuş Sin 7 Yeğeni Hasan bin Durmuş Sin 5
Kulaberoğlu Salih bin İbrahim Sin 40	Kardeşi Ahmed Sin 35 Yeğeni İbrahim bin Ahmet Sin 5 Kardeşi Ali Sin 30
Kulaberoğlu Mehmed bin Süleyman	Oğlu Osman Sin 4 Kardeşi Ali Sin 35 Yeğeni İbrahim bin Ali Sin 2
Kulaberoğlu Hasan bin Ali	Oğlu Ahmed Sin 4 Torunu Hasan Sin 1 Oğlu Hüseyin
Kulaberoğlu Memiş bin Mehmed	Oğlu Ali Sin 5 Oğlu Hasan Sin 3 Kardeşi Kibâr Sin 35 Kardeşi Mustafa Sin 25
Kulaberoğlu Mustafa bin Osman Sin 75	Oğlu Osman Sin 35 Torunu Hüseyin Sin 14 Oğlu Mehmed Sin 30 Oğlu Hasan Sin 28 Oğlu İsmail Sin 25 Oğlu Bekâr Sin 17

Tablo 1: Bölgede Kulaberoğlu Soy İsmi Taşıyanlar

Türbe, kuzey-güney istikametinde 4,25 x 3,10 metre ölçülerinde, 0.20 cm duvar kalınlığına sahip dikdörtgen planlı bir şeması göstermektedir. Dış mimariyi meydana getiren ve yeşile boyanan beton beden duvarlarının kuzeydoğu ve kuzeybatısında dikdörtgen formda düzenlenmiş birer pencere iç mekânı aydınlatmaktadır. Bu aydınlatmaya kubbe kasnağında açılan yuvarlak kemerli, yeşil ve mavi renkli camlı pencereler de eşlik etmektedir. Kuzeyde iki konsol ile çatı ileri doğru uzatılarak cephesinin önü koruma altına alınmıştır. Çini ile kaplı olan cephede, lale ve bahar açmış dalların meydana getirdiği bitkisel süsleme programı dıştan, içleri hatayi, lale ve penç motiflerinin meydana getirdiği bir bordür ile çerçeve içerisine alınmıştır. Bu alanın orta eksenine yerleştirilen yuvarlak kemerli ve tek kanattan müteşekkil olan ince çıtalı ahşap kapı ile türbenin iç mekânına erişilmektedir. Zemin pervazından çatı ve kubbe başlangıcına kadar çini ile kaplanan süslemeler üç grupta irdelenebilir.

Birinci grup, dikdörtgen panolar halindeki süsleme kompozisyonlarıdır. Panoların ortasına, altlı-üstlü yerleştirilmiş yıldız motiflerinin içleri, merkezindeki çok kollu yıldızlardan çıkan, yaprak, hatayi, palmet ve lotuslardan meydana gelen yıldız motifi ile bezenmiştir. Bu süsleme kuşağının çevresi rumi ve palmetler ile desteklenerek süsleme programı tamamlanırken dıştan, yaprakların ve pençlerin bulunduğu bordür ile sınırları belirlenmiştir. İkinci süsleme grubunu oluşturan lale, hatayi, gül ve yapraklar beden

duvarlarının tamamını süslemektedir. Üçüncü bezeme kuşağı ise penç, lale, hatayi ve yaprakların görüldüğü bordür çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır.

İç mekânı kuzey-güney olarak ikiye bölen 1,80 metre yüksekliğindeki ara duvarın üstünde tek sıra halindeki çitalarla düzenlenmiş ahşap bir korkuluk bulunmaktadır. Duvarın merkez noktasına yerleştirilen ve yuvarlak kemer kısmı korkulukla bütünleşen tek kanatlı orijinal ahşap kapı ile Hasan Dede'nin mezarına geçilmektedir. Sanduka tipindeki mezarı baş ve ayak şahidelerinden oluşmaktadır. Ancak mezarın baş ve ayak şahidelerini kapatması bu mezarın sonradan yapıldığına işaret etmektedir.

Mezarın baş şahidesi, yukarıdan aşağıya doğru daralan prizmal dikdörtgen bir gövde yapısına sahip olup mermer malzemeden oyulmuştur. Şahidenin ön yüzeyine işlenen altı satırlık sülüs hatlı Osmanlıca Kitabesi yatay ekseninde atılmış silmelerle birbirinden ayrılmıştır. Gövde, kısa bir omuz ve boyun bölümünden sonra üstte Hasan Dede'nin bilginliğini işaret eden ulema sarığı ile tamamlanmıştır (Tablo 2). Sivri tepelikli, yukarıdan aşağıya doğru daralan ayak şahidesi ise sade bir anlayış sergilemektedir. Çini dışında türbede karşılaşılan bir diğer süsleme de kalem işleridir. Bunlar kubbe kasnağında, "Allah, Muhammed ve Kelime-i Tevhid yazıları, kubbe içinde ise zencerek, palmet ve çarkıfelek motifleri ile yapılan süslemeleridir. Türbe, üstü kurşun ile kaplı bir kubbe ile koruma altına alınmıştır (Şekil 1-10).

Mezar Taşının Türkçesi	Osmanlıca
Ya Hû Kulaberoğlu Temurcu Molla Osman'ın oğlu Merhum Şeyh Hasan Usta Ruhuna Fatiha 1262/1845	يا هو قولبر او غلو تمورجو ملا عسمنك او غلو مرحوم شيخ حسن اوسته روحنه فاتحه ۱۲۶۲

Tablo 2: Mezar Taşı Üzerindeki Metnin Osmanlıcası ve Türkçesi

Süleyman Dede Türbesi

Rize'nin Ardeşen İlçesi'ne bağlı Seslikaya (Ağvan) Köyü'nde 41.1437-41.0337 koordinatlarında 194 ada 5 parselde mezarlığın içerisinde Hasan Dede Türbesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Hasan Dede'nin ikinci eşinden olan Süleyman Dede'nin mezar anıtının doğu cephesinde yer alan yazıt şu şekildedir (Tablo 3).

Kitabenin Türkçesi	Osmanlıca
Şeyh Süleyman Hüda Dede 1308/1890	شيخ سليمان حذاء ده ده ۱۳۰۸

Tablo 3: Türbe Üzerindeki Kitabenin Osmanlıcası ve Türkçesi

Yapılan çalışmalarda türbenin Süleyman Dede'nin oğluna ait olduğu ifade edilmiştir (Karpuz, 1997, s. 91). Ancak hem kitabeden hem de ailenin soyundan gelen Osman Dede'nin eşinin verdiği bilgiler, bu türbenin Süleyman Dede'ye ait olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Mezar anıtıyla doğuda bitişik iki mezarda Süleyman Dede'nin oğlu Hamit ve eşi Ayşe Kulaber'e ait yüksek çerçeveleli mezar bulunmaktadır. Derinlemesine dikdörtgen plandaki türbe 2,80 m. uzunluğunda 1, 50 m. genişliğinde ve 20 cm. duvar kalınlığında inşa edilmiştir. Düzgün kesme taş malzemedan inşa edilen türbenin beden duvarları 1,10 m. yüksekliğinde ele alınmıştır. Beden duvarının bitiminde ince konulan taşlarla üst örtü bölümüne geçilmiştir. Doğu ve batıda sivri kemerli bir alınlık meydana getirilerek orta ekseninde basık yuvarlak kemerli birer pencere açıklığına yer verilmiştir. Üstü ise kiremit kaplı sivri tonoz ile kapatılarak küçük ebatlardaki türbe mimarisi tamamlanmıştır (Şekil 11-16).

Süleyman Vehbi Efendi Türbesi

Rize'nin Pazar İlçesine (Atina) bağlı Örnek (Venek) Köyü'nde kısmen eğimli bir arazi üzerinde bulunan türbe, Sultan Abdülaziz'in Pazarlı huzur hocası Süleyman Vehbi Efendi'ye aittir (Hiçyılmaz, 2022).

Türbenin giriş kapısı üzerinde siyah mermer üzerine işlenmiş kitabede Yasimzâde El Hac Osman Efendi'nin oğlu Süleyman Vehbi Efendi şeklindeki yazıtta geçen Süleyman Vehbi, 1241/1825 tarihinde Trabzon'a bağlı Atina (Pazar) Kazası'nın Venek (Örnek) Köyü'nde doğmuştur. Türbenin 200 metre güneyinde bulunan ve babası Osman tarafından inşa edilen Örnek Köyü Camii'nde (Gökler, 2022, s. 1287-1288) ve mektebinde eğitimine başlamıştır.

1839-40'da Rize'de el-Hac Alâeddin Efendi'nin medresesine giderek adab, fıkıh, mantık ve meani dersleri alıp 1845'te İstanbul'a gitmiştir. Fatih'te Vidinli Mustafa bin Ömer Efendi'den eğitimini almaya devam etmiş, icazetini alarak 1854-1855'de Fatih Camii'nde ders vermeye başlamıştır. O dönem Pazar'ın Trabzon'a bağlı olması sebebiyle "Trabzonlu" şeklinde ün salmıştır. 1863'te "Huzur Dersleri Muhatablığına" terfi etmiş ve 1873-74'de kadar bu görevde kalmıştır. 1868'de müsevvit makamına getirilen ve Buhari dersleri okutan Vehbi Efendi, aynı yıllarda Trabzon Naibi olmuştur. 1880'de Erzurum Niyabetliği görevini yürütmüştür. 1884-1905 yıllarında Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyeye azalığında bulunmuştur. Daha sonra İbtidâi Hariç İstanbul Müderrisliği, Sahn-ı Semân ve Hamise-i Süleymaniyye derecesine yükselmiş, 1886'da Haremeyn-i Muhteremyn Payesi tevcih edilerek Mecidi Nişanı'na layık görülmüştür. 1895-96'da Anadolu Kazaskerliği'ni fahriyen devam ettirmiş, 1910'da emekli olmuştur (Albayrak, 1981, s. 466). 1910 tarihinde de vefat etmiştir.

Doğu-batı istikametinde dikdörtgen planda düzenlenen türbe, 4, 16 cm uzunluğunda 2,12 cm genişliğinde ve 0,26 m duvar kalınlığında ele alınmıştır. Kesme taş malzemedan örülen türbe beden duvarlarının birleşim yerleri pahlanarak köşe geçişleri kavilenecek yumuşatılmıştır. Doğuda ve güneyde iki, kuzey cephede bir olmak üzere yuvarlak kemerli olarak tasarlanan pencere açıklıkları ile iç mekânın ışık alması sağlanmıştır. 1, 34 cm yüksekliğindeki duvarlardan sonra üst örtü bölümüne geçilmektedir. Plaka taşlarla bir saçak oluşturulmuş ve sivri tonoz ile türbenin üstü kapatılmıştır. Türbenin içine batıda açılan ve sonrasında mermer bir korkuluk ile kısmen kapatılan 80 cm. genişliğindeki bir kapı açıklığı ile geçilmektedir. İç mekânda herhangi bir mezar taşı bulunmazken taş malzemenin arasındaki derz dolgular dikkat çekmektedir. Bununla birlikte girişin hemen solunda asılı duran 30-40 cm. yüksekliğindeki kırık kandil ile karşılaşmaktadır (Şekil 17-23).

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Tarihsel süreç içerisinde birçok farklı devlet için yerleşim alanı konumunda olan Rize, Anadolu'nun ve Doğu Karadeniz'in önemli sahil kentlerinden birisidir. Sahil kenti

olması ile birlikte zorlu topografik yapısı ve iklimi bölgenin geçmişteki gelişimini etkileyen hususların başında gelmektedir.

Rize, 1461'de Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u fethetmesinin akabinde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına katılmış ve Türk-İslam dönemi başlamıştır. Bu doğrultuda tımar sistemi uygulanmış ve bölgeye Müslüman halk yerleştirilmiştir. Bölgedeki Müslüman hane sayısının yıllar geçtikçe çoğalmasıyla medrese-cami inşası da artmıştır. Genellikle fevkani veya tek katlı olarak yapılan camilerin hem alt hem de harim katları eğitim amaçlı kullanılmıştır. Bu eğitim süreçlerinde Rize'de birçok âlim ve ulema yetişmiştir.

İsmi kayıtlara geçen veya geçmeyen pek çok âlimin hem bölgeye hem bölge dışına hizmet etmiş olması oldukça önem teşkil etmektedir ki bunların birçoğunun bir mezar anıtı veya türbesi bile bulunmamaktadır. Özellikle Rize'de en çok ziyaret edilen ve bilinen ulemaların başında Ardeşen'in Seslikaya Köyü'nde bulunan keramet ehli Hasan Dede, diğer ismiyle Hasan Usta ve oğlu Süleyman Efendi (Dede) gelmektedir. Aile fertlerinin bulunduğu bir mezarlık alanı içerisinde defnedilen iki zat, yaşadıkları dönemde toplumun ileri gelenleri arasında yer almaktadır. Hasan Dede'nin göstermiş olduğu kerametler nesilden nesile aktarılarak gelmektedir.

Hasan Dede ve Süleyman Efendi dışında Pazar İlçesi'nin Örnek Köyü'nde bulunan Süleyman Vehbi Efendi hem Osmanlı Sultanı Abdülaziz hem de bölge için oldukça önemli bir şahsiyettir. Doğum ve ölüm tarihi belli olan Vehbi Efendi'nin aldığı eğitim, hocası, gittiği medreseler, verdiği dersler ve görevleri açık bir şekilde bilinmektedir. Sultanın huzur hocası şeklinde de belirtilen Vehbi Efendi'nin başkente gittikten sonra tekrar doğduğu topraklara gelip defnedilmesi dikkate değerdir.

Rize'de yetişmiş veya bölgede doğup dışarıda hizmet vermiş bu üç kişi dışında ön plana çıkan, sayısız isim bulunmaktadır. Bunlar arasında; Hacı Ferhat Efendi, Ahmed Bedreddin Efendi, Ahmet Fevzi Efendi, Muharrem Lütfi Efendi, Ahmet Hulusi Efendi, Ahmet Ragıp Efendi, Hafız Ahmet Rıfat, Ahmet Şevki Efendi, Ali Haydar Efendi, Ali Rıza Efendi (Albayrak, 1980, s. 110, 117, 138, 147, 168, 200, 211, 225, 267, 310), Cafer Sıtkı Efendi, Halil Haki Efendi, Hamid Efendi, Samid Sa'id Efendi, Hasan Atıf Efendi, Hasan Fehmi Efendi, Hasan Fikri Efendi, Hüseyin Avni Efendi, Hüseyin Hüsnü Efendi, İbrahim Ferid Efendi, İbrahim Hakkı Efendi, İshak Nuri Efendi (Albayrak, 1980, s. 11, 18, 52-61, 64, 71, 79-80, 85, 143-144, 211, 218, 247), Mahmut Efendi, Mahmut Celaleddin Efendi, El-Hac Mehmed Ferhad Efendi, Mehmet Ali Rıza Efendi (Albayrak, 1980, s. 18, 23, 25, 86), Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Kutuz Hoca (Kara, 2009, s. 1, 65) yer almaktadır.

Ulemaların isimleriyle birlikte mezar anıtları da önemli bir yer teşkil etmektedir. Rize'de günümüze özgün olarak ulaşabilmiş türbe sayısı olarak oldukça azdır. Bölgede günümüze ulaşamamış ancak kayıtlarda geçen Şeyh Ali Semerkandi (Güvelioğlu, 2006, s. 211) Türbesi, sekizgen planı ve mimarisi ile Rize'nin en önemli türbesi konumundadır. Ancak bugün bu yapıdan herhangi bir kalıntı söz konusu değildir. Bu tipte bir başka mezar anıtı da söz konusu değildir (Şekil 24).

Araştırmaya konu olan üç türbe ise esasında türbe mimarisi açısından hem başkent örneklerinden hem de Anadolu'daki diğer örneklerden oldukça uzakta bir anlayış sergilemektedir.

Hasan Dede'nin dikdörtgen plandaki tek kubbeli ve betonarme malzemeli türbesi mimari açıdan farklı bir özellik sergilememekte, yenilenme sürecinden geçtiği açık bir şekilde görülebilmektedir. Plan ve mimari açısından bölgedeki benzer örnekleri arasında Giresun'da Hacı Abdullah Türbesi (1535-40), Şeyh Keramettin Türbesi, Samsun'da

Kılıçdede Türbesi, Gümüşhane'de Mısıroğlu Türbesi ve Hayribaba Türbesi (Özkan vd. 2012, s. 89) yer almaktadır (Şekil 25-28).

Süleyman Dede ve Süleyman Vehbi Efendi'ye ait olan mezar anıtları birbirinin tekrarı niteliğinde bir düzenlemeye sahiptir. Derinlemesine dikdörtgen planda bir şema sergileyen ve üstü tonoz ile kapatılan yapılar, Kayseri ve Mersin'de karşılaşılan Roma mezar anıtlarıyla benzerlikleri oldukça dikkat çekicidir. Ancak bölgede yapılan incelemeler ve araştırmalar neticesinde bu mezarların sonradan inşa edildiği ve Roma mezar anıtlarından dönüştürülmediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu tip anıtların Anadolu'da ve bölgedeki örnekleri oldukça sınırlıdır. Bilimsel çalışmalar ışığında Gümüşhane'de bulunan Ebe Hatun Türbesi (1812), Musa Dede Türbesi (XIX. yy) (Özkan H., 2009, s. 158-159) karşılaşılan nadir örnekler olması açısından ön plana çıkmaktadır (Şekil 29-31).

Türbe içerisinde bulunan ve Hasan Dede'ye ait olan mezarın baş şahidesinin serpuş tipi önemli bir yer teşkil etmektedir. Anadolu coğrafyasında çok sık karşılaşılan bu tipin bölgedeki yansımaları oldukça fazla olup öne çıkan serpuşlar arasında Rize (Hanoğlu, 2015, s. 1906), Giresun (Çal vd. 2011, s. 27), Trabzon (Gedikli, 2010, s. 161), Ordu (Çelik, 2012, s. 162-163) ve Sinop'taki (Çelemoğlu, 2021, s. 24), örnekler gösterilebilir (Şekil 32-35).

Sonuç

Tarihi, coğrafyası, iklimi ve bitki örtüsü ile ön plana çıkan Rize'nin Osmanlı topraklarına katılmasından sonra bölgeye Müslüman halk yerleştirilmiş ve zamanla Türk-İslam mimarisinin vazgeçilmezleri arasında yer alan cami ve medreselerin inşa süreçleri başlamıştır. İnşa edilen her bir yapı, özelliklede camiler sadece ibadet amaçlı değil eğitim amacıyla da kullanılmıştır. Buralarda yetişen ve yetiştiren kişiler isimleriyle ve mezar anıtlarıyla günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Rize'de araştırmaya konu olan isimler dışında pek çok âlim ve ulemanın yetiştiği açık bir şekilde görülebilmektedir. Ancak bunların birçoğunun mezar anıtının olmayışı, belki de İslamiyet'te "*En iyi mezar, çabuk kaybolan mezardır*" düşüncesine bağlıdır.

Mezar anıtları bulunan bu kişilerin başında Ardeşen'deki Hasan Dede (Usta) ve Süleyman Dede gelmektedir. Temurcu Molla Osman'ın oğlu olan Hasan Dede'nin ve oğlu Süleyman Dede'nin buldukları mezarlıkta kendi soylarından gelenlerin mezar taşlarının yer alması dikkate değerdir. Bununla birlikte her ikisinin türbesi de geleneksel Osmanlı türbe mimarisinin oldukça uzağında, mütevazı bir mimari anlayış sergilemektedir. Süleyman Dede'nin Türbesi orijinal iken, Hasan Dede'nin Türbesi'nin sonradan yenilediği açık bir şekilde görülebilmektedir. Ancak mezar taşının varoluşu ve ulema sarıklı başlığı türbeyi de anlamlı kılmaktadır.

Süleyman Dede'nin Türbesi ile birebir benzer bir anlayış sergileyen Süleyman Vehbi Efendi Türbesi, özgünlüğünü koruyabilmiş, gösterişten uzak bir mimari sergilemektedir. Özellikle bu ikisi tam bir türbe anlayışında olmayıp bir mezar anıtı mahiyetinde değerlendirilebilmesi mümkündür.

KAYNAKÇA

- Evliyyalar Ansiklopedisi* (1992). İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- ACUN, F. (1999). "Tarih Boyunca "Pontus"". *Millî Mücadele Döneminde Giresun Sempozyumu* (6-7 Mart 1999). İstanbul: 19-34.
- AK, O. N. (2000). *Rize Tarihi*. Rize: Rize Halk Eğitim Müdürlüğü Yayınları.
- ALBAYRAK, S. (1980). *Son Devir Osmanlı Uleması*. I. İstanbul: Millî Gazete Yayınları.
- ALBAYRAK, S. (1980). *Son Devir Osmanlı Uleması*. II. İstanbul: Millî Gazete Yayınları.
- ALBAYRAK, S. (1980). *Son Devir Osmanlı Uleması*. III. İstanbul: Millî Gazete Yayınları.
- ALBAYRAK, S. (1981). *Son Devir Osmanlı Uleması*. IV-V. İstanbul: Millî Gazete Yayınları.
- ARICI, M. (1993). *Her Yönüyle Rize*. Ankara: Odak Ofset Matbaacılık.
- BİLGİN, M. (1997). *Rize'nin Tarihine Bir Bakış*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BOSTAN, İ. (2008). "Rize". *TDVİA*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. XXXV: 147-151.
- ÇAL, H. - G. İLTAR (2011). *Giresun Mezar Taşları*. Ankara: Giresun Valiliği.
- ÇELEMOĞLU, Ş. (2021). "Sinop/Ayancık/Tarakçı Köyü Gebelit Camisi ve Mezar Taşları". *Amisos*. X/6: 15-52.
- ÇELİK, B. (2012). *Ordu İli, Ünye İlçesi, Hacı Osman Ağa Camii Haziresindeki Mezar Taşları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GEDİKLİ, İ. (2010). *Akcaabat Yöresindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- GÖKLER, B. M. (2022). *Rize'de Osmanlı Dönemi Camileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- GÜVELİOĞLU, İ. G. (2006). Rize Meşayihî. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 17: 191-216.
- HANOĞLU, C. (2015). *Batılılaşma Dönemi Rize Mezar Taşları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- HİÇYILMAZ, M. Ü. - B. OKUTAN (2013). *Ardeşen'in İnsanları 1835 Nüfus Kayıtlarına Göre Ardeşen Sülale Envanteri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- KARA, İ. (2009). *Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce Rize'deki Tekkesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- KARPUZ, H. (1997). *Rize*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KÖKTEN, İ. K. (1952). Anadolu'da Prehistorik Yerleşme Yerlerinin Dağılışı Üzerine Bir Araştırma. *DTCF Dergisi*. X/3-4: 189-203.
- ÖZKAN, H. (2009). "Gümüşhane'de Osmanlı Dönemi Türbeleri". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 41: 145-171.
- ÖZKAN, H. (2016). *Saltuklu Mimarisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- ÖZKAN, H., - H. YURTTAŞ (2012). *Orta Çağ'dan Günümüze Gümüşhane*. Gümüşhane: Seçil Ofset.

- ÖZKAN, S. - M. ÇAKIR (2000). "Rize'de Bulunmuş Olan Tunç Baltalar". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 15: 87-94.
- ÖZSAİT, M. (1999). "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi". *Trabzon Tarihi Sempozyumu*. Trabzon: 35-42.
- PİYADEOĞLU, C. (2009). "Büyük Selçuklular'ın Doğu Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik Faaliyetleri". *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*: 86-92.
- SAKLI, A. R. (2006). "Rize Tarihçe". *Yeşilin Cenneti Rize*. İstanbul: Mavi Yeşil Dergisi: 1-22.
- TARHAN, M. T. (1979). "Eskiçağda Kimmerler Problemi". *VIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler I* (11-15 Ekim 1976): 904-921.
- TAŞPINAR, A. (2004). *Rize Tarihi*. Rize: Yayınevi Belirsiz.
- TELLİOĞLU, İ. (2007). "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme". *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*. 2: 654-664.

İnternet Kaynakları

- HİÇYILMAZ, M. Ü. (2022). "Sultan Abdülaziz'in Pazarlı Hocası". Erişim Tarihi: 24.11.2022.
<https://www.kackar53.com/sultan-abdulazizin-pazarli-hocasi-makale,413.html>

EXTENDED ABSTRACT

Rize is an Anatolian coastal city that sits along the Black Sea, east of Cape Fener. It consists of 12 districts: Merkez (Centrum), Ardeşen, Çamlıhemşin, Çayeli, Derepazarı, Fındıklı, Güneysu, Hemşin, İyidere, İkizdere, Kalkandere and Pazar.

Information about the prehistoric periods of Rize is very limited. However, when evaluated together with surrounding provinces, we see that its history stretches as far back as the Lower Paleolithic (Chipped Stone) age – to at least the 8th and 7th centuries BC based on axes found in the village of Dikkaya, Çamlıhemşin .

Turkish attacks to the region intensified after 11th century. In 1461, shortly after Mehmet the Conqueror took Trabzon, Rize became Ottoman territory.

Development and education there improved with the settlement of Muslims – so much so that even an educated ulema class emerged. They contributed both to their own and to other regions, and taught many students. While they enjoyed a rather sizable population in Rize, many lack mausoleums or even a tombstone.

Research carried out in the region has thus far identified two mausoleums and tomb belonging to three ulema scholars. The first of these is Hasan Dede. located in the village of Seslikaya in a cemetery. The year engraved on the entrance door is also the date on his tombstone: 1845, According to the information from the wife of Osman Dede (one of his descendants), Hasan Dede lived for 120 years and died in 1845. Therefore, he must have been born in 1725. His tomb was built in 1852, approximately 7 years after his death, and while its decoration work on the interior and exterior of the tomb were done in 1978. However, both architectural features and ornamentation show us that the structure does not belong to 1852. Rather, it seems that it must have been renovated in the middle of the 20th century.

The mausoleum has a rectangular and single-domed plan scheme. Its exterior is plain, while its northern façade is decorated with non-original tiles bearing classical period style. The interior is again covered with tiles and a door the centre of the façade,

There is an ulema turban at the end of the cist grave in the southern part of the tomb. Thus, we figure that Hasan Dede was the son of Kulaberoğlu Temurcu Molla Osman. People bearing the Kulaberoğlu surname are given in tables in this study.

A mausoleum next to the Hasan Dede's belongs to his son, Süleyman Dede, and is dated 1890. The name "Sheikh Süleyman Hüda Dede" is inscribed on the the eastern façade.

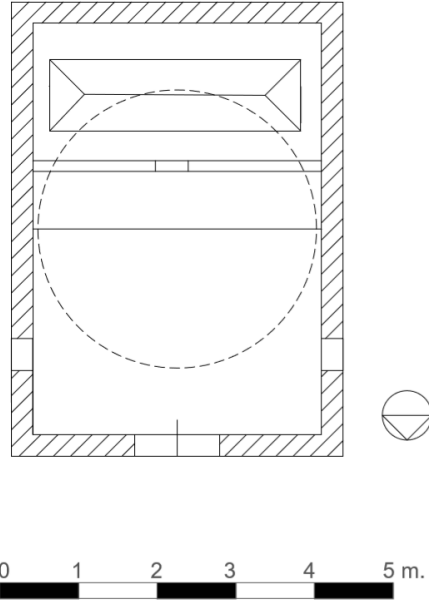
It has a rectangular plan, is covered with a vault (i.e. camerated), and is aprox. 1 m 10 cm high. What is worth noting is that such a design usually encountered in Roman mausoleums only.

Another mausoleum is that of Süleyman Vehbi Efendi, located in the village of Ornek (Venek), Pazar/Rize. Vehbi Efendi, son of Yasimzâde El Hac Osman Efendi, was born in the Venek (Ornek), Athens/Trabzon in AH 1241 (CE 1825).

Süleyman Vehbi Efend was Sultan Abdulaziz's court scholar from Pazar, and studied at various madrasahs in Istanbul between 1839-40 and 1910. His mausoleum is very similar to that of Süleyman Dede, in that it too has a a rectangular plan, and is covered with a vault.

The architecture of the tombs of Süleyman Dede and Süleyman Vehbi Efendi have a Roman air about them. However, other studies carried out in the region, indicate that they were built too late for them to be originally of Roman origin.

EKLER

Şekil 1: Hasan Dede Türbesi Plan Şeması

Şekil 2: Hasan Dede Türbesi'nin Güney Cephesi

Şekil 3: Hasan Dede Türbesi'nin Güneydoğu Cephesi

Şekil 4: Hasan Dede Türbesi'nin Kuzey Cephesi

Şekil 5: Hasan Dede Türbesi'nin Kuzey Cephesindeki Çini Süsleme Detayı

Şekil 6: Hasan Dede Türbesi'nin Giriş Kapısı ve Çini Kaplamaları

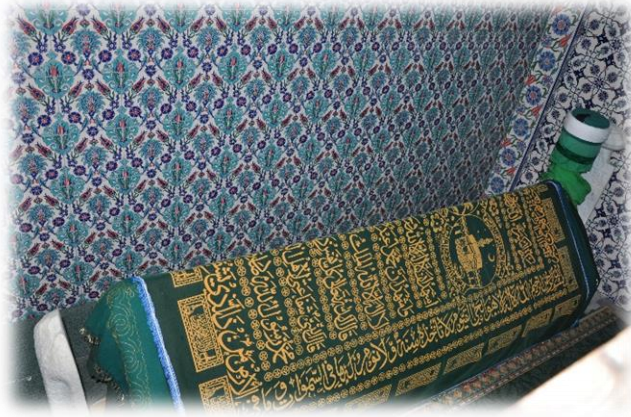
Şekil 7: Hasan Dede Türbesi'nin İç Mekânı ve Güneydeki Bölme Duvar

Şekil 8: Hasan Dede Türbesi'nin İç Mekânının Batısı ve Çini Kaplamaları

Şekil 9: Hasan Dede Türbesi'nin Kubbesi ve Kalemîşi Bezemeleri

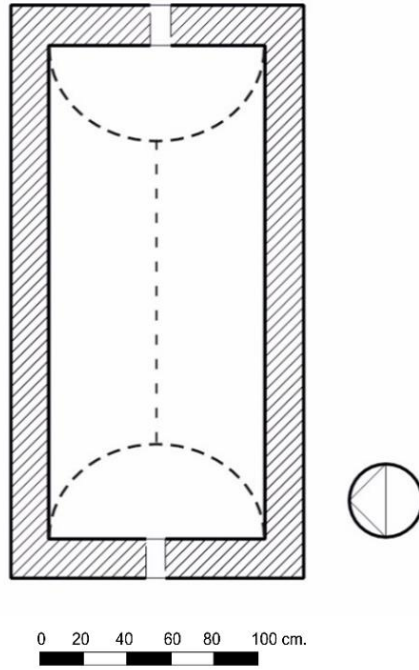
Şekil 10: Hasan Dede'nin Mezarı ve Baş Şahidesi

Şekil 11: Süleyman Dede Türbesi'ndeki Kitabe ve Tarih

Şekil 12: Süleyman Dede'nin Oğlu ve Eşine Ait Mezar

Şekil 13: Süleyman Dede Türbesi Plan Şeması

Şekil 14: Süleyman Dede Türbesi'nin Kuzeydoğu Cephesi

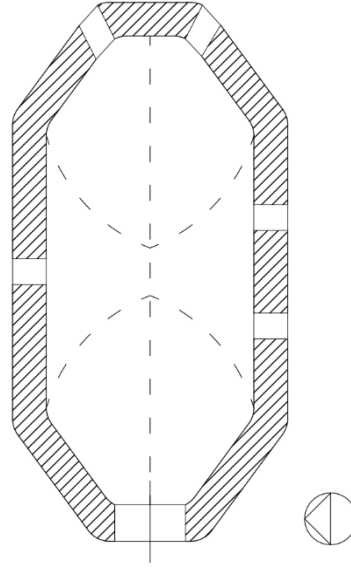
Şekil 15: Süleyman Dede Türbesi'nin Doğu Cephesi

Şekil 16: Süleyman Dede Türbesi'nin Kuzeybatı Cephesi

Şekil 17: Süleyman Vehbi Efendi Türbesi Girişindeki Yazıt

0 50 100 cm.

Şekil 18: Süleyman Vehbi Efendi Türbesi Plan Şeması

Şekil 19: Süleyman Vehbi Efendi Türbesi'nin Kuzey Cephesi

Şekil 20: Süleyman Vehbi Efendi Türbesi'nin Doğu Cephesi

Şekil 21: Süleyman Vehbi Efendi Türbesi'nin Güney Cephesi

Şekil 22: Süleyman Vehbi Efendi Türbesi'nin Batı Cephesi

Şekil 23: Süleyman Vehbi Efendi Türbesi'nin İç Mekânı ve Girişin Batısındaki Kandil

Şekil 24: Şeyh Ali Semerkandi Türbesi 1922 (gazeterize)

Şekil 25: Hasan Dede Türbesi

Şekil 26: Giresun Hacı Abdullah Türbesi

Şekil 27: Samsun Kılıçdede Türbesi

Şekil 28: Gümüşhane Mısırlıoğlu Türbesi

Şekil 29: Süleyman Dede ve Süleyman Vehbi Efendi'nin Mezar Anıtları

Şekil 30: Ebe Hatun Türbesi (Özkan)

Şekil 31: Musa Dede Türbesi (Özkan)

Şekil 32: Hasan Dede'ye Ait Ulema Sariğı

Şekil 33: Rize'den Bir Başka Ulema Sariğı
(Hanoğlu)

Şekil 34: Trabzon'dan Ulema Sariğı (Gedikli)

Şekil 35: Giresun'dan Ulema Sariğı
(İltar)